

**UNIVERSITAT
JAUME·I**

**TREBALL FINAL DE GRAU EN
MESTRE/A D'EDUCACIÓ INFANTIL**

**LA CASA, UN DIBUIX
ESTEREOTIPAT DES DE LA
INFÀNCIA**

Sonia Meneu Orenga

Tutora: María del Carmen Pellicer España

Didàctica de l'Expressió Plàstica

Curs: 2015 - 2016

ÍNDEX

1. RESUM	3
2. JUSTIFICACIÓ	3
3. INTRODUCCIÓ	4
4. REVISIÓ TEÒRICA	5
5. RESULTATS	11
6. CONCLUSIONS	18
7. BIBLIOGRAFIA.....	20
8. ANNEXOS.....	22
Annex 1	22

1. RESUM

El present treball d'investigació té com a objectiu principal conèixer les causes de l'aparició de l'estereotípia en els dibuixos d'un grup concret de nens, mitjançant l'estudi de les possibles causes i portant a la pràctica una sèrie d'activitats per tal de fer reflexionar a l'alumnat sobre les seues pròpies creacions. Per a la investigació s'han estudiat i contrastat les hipòtesis de diverses personalitats amb la idea de centrar-se en una sola, la que envolta el context escolar. Les activitats plantejades s'han aplicat en un grup d'alumnes d'entre 4 i 5 anys i tenen l'objectiu de fer-los reflexionar i observar si es produeixen canvis en les seues creacions. Concretament la tasca s'ha centrat en el dibuix de la casa, entesa com a un estereotip concret i estès entre la població. Els resultats que s'han obtingut després de la pràctica han demostrat que els alumnes són capaços d'acostar-se a la realitat i eliminar els estereotips dels seus dibuixos, a més de crear obres molt realistes i amb detalls definits. En definitiva, es pot dir que els alumnes necessiten diverses influències per a caure en els estereotips i si l'entorn escolar i concretament els educadors són capaços de desenvolupar al màxim les potencialitats de l'alumnat, aquest respon favorablement coneixent a la perfecció tant l'estereotip com la realitat.

Paraules clau: estereotip, causes, alumnes, casa, entorn escolar

2. JUSTIFICACIÓ

Davant l'ampli ventall de possibilitats que ofereix l'Educació Artística, he decidit centrar-me en l'anàlisi dels dibuixos estereotipats o patrons presents en els dibuixos dels infants. L'elecció d'aquest tema es deu a la curiositat pròpia per conèixer quins són els motius que porten als alumnes a reproduir un seguit d'imatges concretes, ja que l'art és una de les vies més essencials i pures en el desenvolupament i expressió dels nens i contínuament es veu afectada per quantitat de dibuixos estereotipats que aparentment no deixen mostrar el vertader desenvolupament artístic i individual de cada nen.

Amb aquest treball es pretén realitzar una revisió teòrica sobre la importància de l'educació artística i en concret sobre les possibles causes de la repetició dels dibuixos estereotipats, tenint en compte els seus possibles efectes. Per tal de comprovar aquesta estereotípia de primera mà, es realitzaran una sèrie d'activitats en un grup d'alumnes d'Infantil, concretament amb quinze alumnes d'una aula de 4 anys del CEIP Cervantes-Dualde de Betxí. La intervenció a l'aula es realitzarà en tres sessions de 45 minuts durant el mes d'abril del 2016 i l'objectiu principal que persegueix és observar quina és la possible causa perquè l'estereotípia aparega en aquest grup concret i si és possible fer reflexionar a l'alumnat sobre les diferències que hi ha entre els estereotips i la realitat.

Concretament s'ha decidit estudiar la casa estereotipada, ja que s'han pogut observar diversos estereotips presents a l'aula, però, s'han descartat per causes evidents, com per exemple la figura del sol. Aquesta figura es podria considerar un estereotip, ja que en la realitat el sol no és un cercle amb línies que ixen d'ell, però, com representariem sinó els rajos solars? A més, aquesta figura està present en el procés de desenvolupament artístic dels alumnes i és habitual i totalment normal que el dibuixen. Per tant, després de descartar les diverses possibilitats, s'ha triat la casa, ja que és un element que tothom dibuixa igual i que no representa en la majoria d'ocasions una vertadera casa coneguda per l'autor.

En definitiva amb aquest treball pretenc ampliar el meu coneixement sobre aquesta temàtica en concret i realitzar millores o propostes que em puguin servir en un futur per a controlar els estereotips en els dibuixos dels infants.

3. INTRODUCCIÓ

Avui en dia, els nens consumeixen multitud d'imatges provinents de diversitat de fonts del seu entorn, moltes d'elles es perden en la memòria, però d'altres es retenen i reproduïxen, ja sigui per la seua estètica, senzillesa, pel seu esquema en les traçades o bé perquè es consideren figures model que tothom pot entendre.

Com s'ha nomenat l'objectiu és examinar els dibuixos estereotipats o patrons que segueixen els alumnes d'una aula de 4 anys en la producció dels seus dibuixos. Concretament en el dibuix de les cases, ja que és un tipus de dibuix molt recurrent i quotidià per a l'alumnat i moltes voltes està present entre la decoració escolar. Després del pertinent anàlisi de les diverses creacions es pretén realitzar diverses activitats per oferir una nova visió a l'alumnat respecte a aquesta figura i comprovar si les figures varien amb l'aplicació de les activitats.

Per poder portar a terme aquesta investigació, el següent apartat, la revisió teòrica, presenta diverses definicions sobre l'educació artística i la importància que aquesta té per al desenvolupament dels més menuts, també es defineix l'estereotip tal com s'entén en aquest treball. A continuació, es realitza una revisió sobre les possibles causes que poden portar als xiquets a fer dibuixos estereotipats i si aquests tenen alguns efectes en ells. Entre les causes que es proposen, ens centrarem en la influència que hi pot tenir l'entorn escolar, tant en el mateix context, com en les relacions que es donen. Seguint amb el factor escolar com a idea principal, sorgeix el paper de l'educador com la persona indicada per resoldre i actuar davant els estereotips. Concretament i com ja s'ha introduït a la justificació, es treballarà sobre l'estereotip de la casa, definida i entesa d'una forma molt concreta en aquest apartat. Per tal d'observar i modificar, si escau, aquest dibuix estereotipat es faran tres activitats que es desenvolupen entorn de les creacions dels alumnes.

L'apartat dels resultats mostra la pròpia observació de l'entorn escolar on apareixen alguns models que poden ser causant de l'estereotípia de la casa, a més de detalls observats durant la pràctica que també poden motivar aquesta repetició. Ací es presenta també el resultat de la proposta pràctica i s'analitzen les diverses activitats des del punt de vista quantitatiu i qualitatiu per tal d'enriquir el treball. Entre ells es poden observar canvis molt clars entre les creacions dels alumnes, que ens porta a realitzar diverses conclusions.

Les conclusions presenten les diverses idees que s'han extret d'aquest treball. S'ha observat que el context escolar en aquest cas no propiciava un estereotip totalment definit, a aquest s'han de sumar altres interaccions, a més, el tracte de l'educador, el fet de proporcionar més llibertat als alumnes i l'oferta que a aquests se'ls fa, és un pas important per a que les creacions dels alumnes deixen de costat els estereotips en les seues creacions.

Finalment en l'apartat de la bibliografia es troben els diversos llibres i articles dels que s'ha nodrit aquest treball.

4. REVISIÓ TEÒRICA

El present treball es fonamenta davant una problemàtica o disjuntiva observada a través de la pràctica real en les creacions artístiques d'alumnes de 4 i 5 anys de l'aula on he realitzat les meues pràctiques. Aquest conflicte no es situa en mans dels alumnes, sinó en el ulls del docent, ja que després d'observar en diverses ocasions com els alumnes repeteixen i reproduïxen un dibuix de forma automàtica, m'he vist en la curiositat o necessitat de conèixer les seues causes.

Per tant, i com s'ha comentat anteriorment, el present treball de final de grau pretén realitzar una revisió teòrica sobre les causes i els efectes dels estereotips gràfics en els dibuixos dels infants. Per tal de comprovar aquesta estereotípia, es treballarà en una aula de quinze alumnes d'entre 4 i 5 anys, en la qual es pretén observar i comprovar la possible presència d'aquestes repeticions gràfiques en un element en concret "la casa". Amb les pertinents dades recopilades, es pretenen realitzar diverses activitats amb el grup d'alumnes citat, per comprovar si es produeixen variacions en els seus dibuixos. Com s'ha dit el repte principal es concentra en l'observació del dibuix de "la casa", dit objecte es pren com a model i línia d'estudi d'aquest treball, ja que està molt estès i generalitzat entre els més menuts i continua afectant tota la societat.

Aquest apartat exposarà en un primer moment el que és l'educació artística i com s'entén l'estereotípia en els dibuixos. A continuació es farà un repàs per les possibles causes i efectes i finalment s'exposarà la metodologia a aplicar en l'aula.

L'educació artística i en concret el dibuix dels infants, ha sigut un objecte d'estudi en totes les societats i infinitat de personalitats reconeixen el seu paper fonamental en el desenvolupament

dels més menuts. Com assenyala Lark-Horovitz (1965), el dibuix ha estat investigat des de l'any 1880, on la principal idea d'estudi consistia en l'originalitat dels dibuixos i les característiques comunes entre ells. Ja en 1972 Lowenfeld i Brittain van exposar que l'expressió artística és per al nen una via de comunicació i un mitjà d'expressió amb ell mateix i amb el seu entorn i que resulta molt important per al seu desenvolupament en nombrosos àmbits (Lowenfeld & Brittain, 1972). En la mateixa línia Balada i Juanola (1987) defineixen l'educació artística com a allò que ens permet i prepara per a comunicar-nos amb el nostre voltant.

A més, resulta ser una de les activitats més espontànies en els infants, ja que el nen no necessita tenir adquirit el llenguatge per a expressar-se de manera plàstica (Torres & Juanola, 1998). Els seus dibuixos estan carregats de significat que es pot interpretar (Wallon, 2008). Així, podem afirmar que l'educació artística és una de les formes més pures i gratificants d'expressió que serveix per a connectar i conèixer el món que envolta als més menuts.

El dibujo de los niños se ha entendido históricamente como una manifestación universal, caracterizada por una serie de parámetros fijos, que parecen actuar como ejes transversales en la génesis y configuración de las obras, dotándolas de lo que se considera un aire común, independiente del contexto en el que fueron creadas. Por esta razón, desde el primero de los estudios dedicados a las manifestaciones artísticas de los niños, el de Corrado Ricci, de 1887, uno de los objetivos fundamentales ha sido el de llegar a una sistematización del fenómeno. (Ortega, 2014 p.129)

Aquesta sistematització o paràmetres sobre el que s'espera en cada edat, situa a l'alumnat que ens ocupa en aquest treball, en l'etapa preesquemàtica seguint amb els estudis de Lowenfeld, qui és per excel·lència la referència dels estudis evolutius del desenvolupament del dibuix. L'etapa preesquemàtica es caracteritza per l'aparició de la intencionalitat en les representacions. A partir d'aquest moment, es va creant el que denominem vocabulari gràfic, que dóna un valor representatiu als esquemes o estructures gràfiques. A més, les traçades en el dibuix són cada volta més controlades i ja es poden reconèixer fàcilment les figures i les formes. (Lowenfeld & Brittain, 1972).

Per tant, i recopilant la informació exposada fins al moment, veiem que el dibuix és una forma d'expressió innocent i pura. És un fantàstic recurs que ens permet comunicar-nos amb el nostre voltant i que resulta imprescindible en el correcte desenvolupament dels més menuts. A més el que es pot esperar dels alumnes de 4 i 5 anys és que dibuixen amb intencionalitat i que molts dels seus dibuixos ja es puguin reconèixer. Però, es pot esperar que els alumnes segueixen les mateixes traçades en el dibuix? Per què tothom dibuixa una casa de la mateixa manera? Afecta el seu vocabulari gràfic a les seues creacions? Tots aquests interrogants, em porten a investigar sobre les causes d'aquesta repetició en les creacions dels menuts.

En primer lloc, s'entén repetició gràfica, dibuix estereotipat o estereotip gràfic coma una imatge esquemàtica, simplificada i superficial d'alguna cosa o persona (Gil, 2013), que es caracteritza per la seua repetició sense cap tipus de variació i on l'objecte es defineix per una línia de contorn on cada part encaixa en el seu espai determinat sense interferències amb altres elements (Parini, 2002). És a dir, és una reproducció d'una imatge estandarditzada, on per a construir-la solament és necessari recórrer a la memòria. Segons Stern aquesta reproducció pareix treta del mateix motle (Ortega, 2014).

Doncs bé, queda totalment clar el protagonisme que tenen els dibuixos i l'educació artística en els infants, però, poques són les investigacions contundents sobres les causes de l'estereotípia dels dibuixos, i és que hi ha un buit en les conclusions clares sobre l'estereotip, ja que la seua complexitat ho impedeix (Parini, 2002).

A continuació, es presenta un seguit de possibles causes proposades per diverses personalitats. En concret s'estructura la informació en set idees centrals.

Georges Rouma introdueix les tres primeres causes a través dels seus estudis de 1906, i una quarta que deixa entre veure en la seua definició de "clisé visual" (Ortega, 2014).

El context d'aquest estudi es situava en un temps d'alfabetitzacions generalitzades als països centreeuropeus. En dit context, s'atribuïa el fenomen de l'estereotípia a: **la falta d'atenció** del nen; a **l'ensenyament precoç** de determinats esquemes que el nen pel seu nivell maduratiu no era capaç d'entendre o interioritzar; i a **la repetició des del punt de vista motriu** d'un mateix gest que es realitza de manera automatitzada i durant un gran número de vegades. Per a l'autor aquesta última causa resulta ser la més probable i uns anys més tard també ho serà per a Parini. A més a més Rouma recorre a l'expressió "clisé visual" per nomenar el fet que les representacions dels adults suposen un impacte per als nens que provoca la seua repetició i es contagia per **les relacions en contextos socials**. A banda de considerar també un possible clisé visual propi de cada nen, que consistiria en la repetició de la mateixa representació, però, entesa i creada per l'infant (Ortega, 2014).

El quart bloc, ja introduït per Rouma, suggereix que les estereotípies en el dibuix es nodreix dels diversos contextos i de les relacions culturals i socials. Aquesta possible causa guanya pes respecte a la resta, ja que és en aquesta idea on diversos autors es posen d'acord.

Entre ells es troben, Aguirre qui afirma:

A medida que el niño va tomando conciencia de los estándares de su cultura, va sintiendo la necesidad de dominar sus "códigos" e integrarse en un sistema normativo que reconozca y valore (no solo identifique) sus mensajes plásticos. (Aguirre, 2000, p. 254)

Stern entén la còpia com a un fet que es dóna pel prestigi que això significa, ja que li atorga a l'alumne una satisfacció personal al reproduir un dibuix adult (Ortega, 2014). Per a Machón (2009) els models que envolten al nen i la falta d'implicació d'aquest, són la principal causa que desemboca en els denominats estereotips.

Parini també es refereix a l'entorn i les relacions com a un factor causant de l'estereotípia, i és aquest qui fa en concret la menció de l'entorn escolar. Entén que la falta de creativitat en algunes creacions es poden deure a la còpia d'un model proporcionat en l'escola o a la falta de desenvolupament en l'àmbit artístic (Parini, 2002).

El fet que actualment ens puguem entendre amb quasi qualsevol cultura és en gran part gràcies al llenguatge visual o vocabulari gràfic comú a tota la societat. Pot ser, aquesta siga una causa més de l'estereotípia. La globalització de les imatges ens porta a repetir els esquemes que tothom entén i això fa que el nen represente alguns elements concrets per involucrar-se amb el seu entorn (Eraso, 2014). Veiem també la perspectiva de Rhodes, qui agafa la idea de Gildman per entendre les estereotípies com a les ansietats que es generen en nosaltres mateixos per la incapacitat de controlar el món (Ortega, 2014).

Com veiem, fins ara aquesta proposta que atribueix l'estereotípia a les relacions i els contextos, és la més acollida i recolzada per les diverses personalitats que envolten l'educació artística i en concret aquesta temàtica.

En el cinquè bloc, Lowenfeld i Brittain es decanten per una línia més emocional. Atribueixen l'aparició de l'estereotip a **la incapacitat per assumir els conflictes emocionals** que acaben provocant un bloqueig en el creador. Per a ambdós, l'estereotip és una forma d'ocultar els vertaders sentiments, ja que la part més expressiva del nen en els seus dibuixos es veu anul·lada per complet i aquest es limita a dibuixar un element ja conegut (Ortega, 2014).

La sisena idea, fa referència a l'estereotípia com a una conseqüència que es dóna al **privar als alumnes de llibertat i a la falta de seguretat** i passivitat que poden presentar els nens en la creació de les seues representacions.

Es general la opinió de que los libros para colorear son perjudiciales para la expresión creadora del niño. Estos libros tienen bosquejos de ciertas formas, como, por ejemplo, una vaca, un perro, o un paisaje completo que le niño debe colorear; a algunos niños parece que les gusta mucho realizar dicha actividad. Esta satisfacción puede deberse a que esos niños no tienen que pensar por sí mismos. La dependencia del niño con respecto a los bosquejos que otro ha trazado, hace que se sienta mucho menos seguro de sus propios medios de expresión. (Lowenfeld & Brittain, 1972, p.57)

Per últim, la setena línia i des d'un altre punt de vista oposat al pessimisme que fins ara es deixa entra veure en alguns autors, Luquet (1978) exposa que l'automatisme gràfic és un aspecte molt positiu en el nen, ja que l'entén com a una mostra de **satisfacció i conservació en les seues creacions**, sempre i quan aquestes siguen una creació interioritzada pel nen i no una còpia dels models que li ofereixen els adults.

En definitiva, l'anàlisi de les diverses possibilitats que porten als nens a estereotipar les seues creacions, es resumeixen en: la falta d'atenció; l'ensenyament precoç de diverses tècniques; la mecanització motriu; els contextos que ens envolten i les relacions que es creen en aquests; els conflictes emocionals; la falta de llibertat i seguretat; i la satisfacció en les creacions pròpies.

Davant aquest ventall de causes contemplades, i tenint en compte les pròpies possibilitats d'investigació, aquest estudi es basarà en la causa més recolzada per les diverses personalitats, és a dir, en les relacions i el context on interacciona el nen. Concretament les relacions en l'entorn escolar.

Després de la pertinent documentació realitzada fins al moment, s'ha pogut observar que segons la majoria d'autors, l'estereotípia té uns efectes molt significatius respecte a la falta de creativitat.

Lowenfeld i Brittain (1972), Parini (2002), i Hargreaves (1991) entre altres, entenen que els dibuixos estereotipats solament creen conformitat mental i desaprofiten les possibilitats, la imaginació i l'expressivitat artística dels infants. El dibuix es converteix en un mecanisme d'evasió que l'educació pot reconduir.

La manera de "reconduir" aquests estereotips resulta ser també un tema de controvèrsia que posa en conflicte a les tècniques i coneixements artístics dels docents, als defensors dels models i als detractors d'aquests. Des del plantejament que es fa en aquest treball no es pretén eliminar els estereotips, més aviat es pretén donar a conèixer a l'alumnat una altra possibilitat per a realitzar els seus dibuixos. Com assenyala Aguirre:

El problema del estereotipo debe situarse, por tanto, justo en la confluencia de nuestra legítima pretensión educativa, basada en el desarrollo de la creatividad personal, y la no menos legítima necesidad de integración cultural del niño de sentirse miembro de una comunidad de imaginario. (Aguirre, 2000, p.255)

Per tant, els educadors són una part responsable en el procés i han d'intervenir entre el conflicte que suposa per al nen la integració i la relació realista amb el seu entorn i la creativitat que floreix d'ell, ja que, "Sobre el maestro recae la importante tarea de crear una atmósfera que

reconduzca a la inventiva, a la exploración y a la producción. En las actividades artísticas es, pues, peor tener un mal maestro que no tener ninguno” (Lowenfeld & Brittain, 1972, p.67).

Pel que respecta al tipus de creacions estereotipades, aquestes no solen ser elaborades ni coherents amb la realitat del subjecte que les utilitza. En el cas que ens ocupa s’entén “la casa” estereotipada com a aquella casa purament fictícia, pròpia dels relats i contes que envolten el món dels infants i que es compon per:

Un cuadrado al que se le añade en la parte superior un triángulo como tejado; dentro del cuadrado traza dos ventanas, habitualmente también cuadradas, con una cruz en el interior de cada una de ellas; en la parte inferior un pequeño rectángulo vertical sirve como puerta. (Sáinz, 2000 p.94)

A aquesta descripció s’inclou també el fúnebre ubicat sobre el triangle. Com veiem, “Las casas se dibujan combinando Diagramas de forma diversa, y no como fruto de la observación de las casas de la calle” (Kellogg, 1979, p.134).

Amb totes aquestes dades, la proposta didàctica que es pretén portar a terme en el grup de 4 i 5 anys té la finalitat d’observar les cases que dibuixen els nens, per a fer-los reflexionar davant els seus dibuixos i comprovar si a través de les diverses activitats hi ha variacions.

Es realitzaran tres activitats en gran grup per als 15 alumnes. El període de realització de les mateixes serà l’11, 21 i 25 del mes d’Abril. La duració de cada sessió serà aproximadament de 45 minuts i es realitzaran en l’aula ordinària. La metodologia a seguir per portar a terme les activitats serà activa per a implicar en tot moment a l’alumnat i que aquest reflexione sobre el seu propi treball, mantenint-se així la docent en segon lloc perquè els alumnes siguin els veritables protagonistes. A més es seguirà un punt de vista globalitzador integrant totes les possibles interaccions de l’aula per afavorir l’aprenentatge dels menuts.

La primera sessió nomenada “Dibuixem la nostra casa” consisteix en, com diu el seu títol, que cada alumne dibuixi la seua casa. El context en el qual es va a treballar està envoltat per l’estudi de la família, per tant, es demanarà als alumnes que plasmen la casa on viu la seua família. Per a aquesta activitat no es donaran més indicacions que aquesta i el que s’espera és comprovar si apareixen les cases estereotipades en els seus dibuixos.

Per a la segona sessió, “On vivim?”, s’observaran en gran grup els dibuixos creats en la sessió anterior per l’alumnat i es reflexionarà sobre la relació de les seues cases en la realitat i les que han plasmat. Perquè els alumnes observen i comparen els canvis entre el seu dibuix i la seua casa es projectaran les fotografies de les seues cases. A continuació i després d’una extensa

assemblea reflexiva es demanarà novament que dibuixen la seua casa, esperant que hi haja variació entre ambdues cases.

Per finalitzar, es realitzarà la tercera activitat que s'iniciarà parlant dels paisatges i les cases recordant sessions anteriors. A continuació es demanarà a l'alumnat que dibuixen un paisatge imaginari on aparega la casa d'una família. S'espera que aquesta activitat done la clau per observar si les reflexions i activitats realitzades han ampliat el coneixement de l'alumnat i si són capaços de variar el concepte del dibuix de la casa.

5. RESULTATS

Els principals resultats extrets d'aquest treball es ramifiquen en dues vies d'observació. Una d'elles segueix l'observació de l'entorn escolar per a comprovar si hi ha hagut models o mostres que propicien l'estereotip de la casa en els dibuixos dels infants. L'altra via atén l'observació directa de les activitats portades a terme i les pròpies creacions dels alumnes des de dos punts de vista: quantitatiu i qualitatiu.

Quant a l'entorn escolar, s'ha pogut observar la presència de diversos models de casa estereotipada, tant dins com fora de l'aula. En concret s'ha observat que dins l'aula s'utilitzen dos models de casa per passar les rutines i en el pati hi ha una casa a gran escala perquè els alumnes puguen jugar (Annex 1). Aquests models no s'exposen directament a l'alumnat com a un model únic i correcte de la casa, però sí que estan presents en la vida quotidiana dels alumnes i segueixen amb una estructura molt estereotipada.

Una volta realitzada la proposta didàctica, a través del seguiment de les activitats s'han pogut observar diverses coses que es presenten a continuació des de dos punts de vista, per tal de plasmar la realitat del que ha ocorregut i enriquir un poc més el coneixement davant el tema que ens ocupa. Les activitats es van realitzar amb els quinze alumnes de l'aula però per a aquesta observació s'agafen només els dibuixos de dotze alumnes, ja que els tres restants no van assistir a totes les sessions on es van realitzar les activitats i no són una mostra real del procés i del treball realitzat.

Des d'un punt de vista quantitatiu, prenem tres parts de la casa per comprovar si hi ha hagut variacions clares durant la realització de les activitats. Com s'ha exposat anteriorment, entenem la casa estereotipada de manera concreta i els elements que ens porten a entendre la casa com a un dibuix estereotipat són la teulada triangular, el fumeral i el nombre de finestres, és a dir, cases amb igual o menys de dues finestres. Amb aquests tres elements s'ha fet una observació sobre la seua presència en cadascuna de les activitats que queda reflectida en la taula 1.

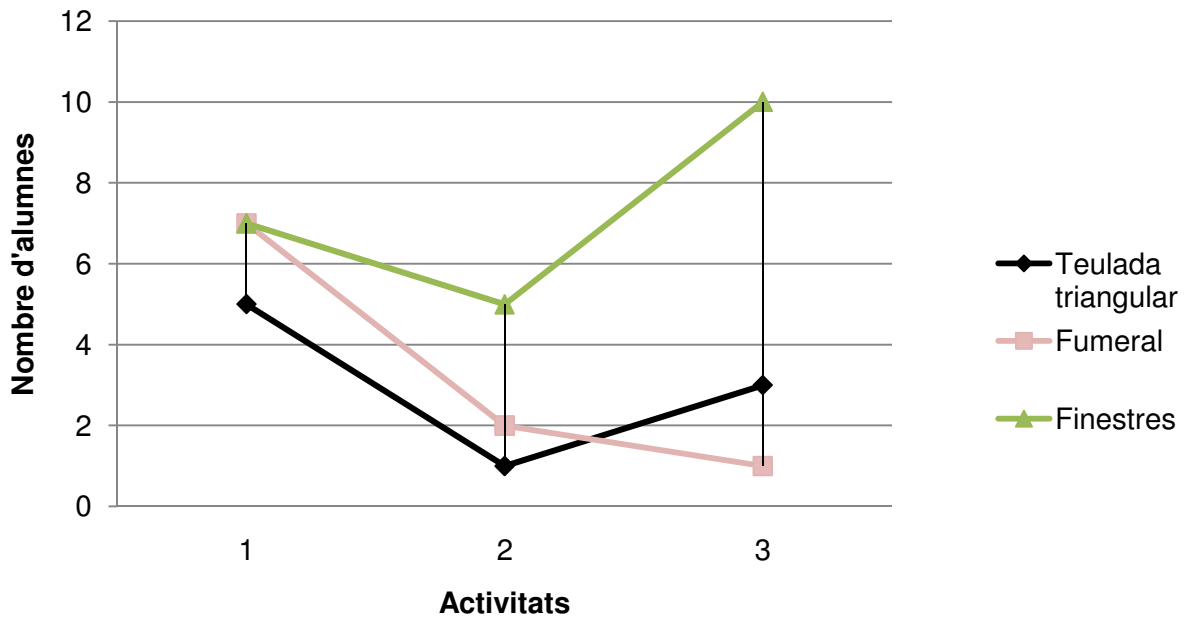
Taula 1
Quantitat de creacions amb presència de l'element

	Teulada triangular	Fumeral	Finestres (≥ 2)
Activitat 1	5	7	7
Activitat 2	1	2	5
Activitat 3	3	1	10

Com podem observar en l'activitat 1, aquella en la que solament demanàvem a l'alumnat que dibuixara la casa de la seua família, quasi la meitat dels alumnes han emprat la teulada triangular, i més de la meitat ha dibuixat fumeral i igual o menys de dues finestres en les seues creacions. Aquestes dades ens indiquen que pràcticament la meitat dels alumnes recorren a les estratègies de repetició gràfica enteses en aquest treball.

En la següent activitat, es comparava la seua creació amb la seua casa real. Els resultats al dibuixar novament la seua casa han variat per complet, no solament observant les característiques concretes sinó la seua creació en general, que dista molt del treball anterior. Com es pot observar en la taula 1, la teulada triangular ha desaparegut i solament una alumna la manté. Quant al fumeral, també s'ha reduït dràsticament i solament dos alumnes l'han conservat en els seus dibuixos. Respecte a les finestres, solament cinc alumnes n'han fet dos o menys, la resta per contra ha dibuixat una gran quantitat de finestres en les seues creacions.

En la tercera i última activitat, es demanava als menuts que crearen un paisatge amb una casa deixant-los total llibertat per a fer-ho. En el resultat s'ha observat que tres alumnes dels dotze han mantingut la teulada triangular i solament un alumne ha mantingut el fumeral. Quant a les finestres ha augmentat el nombre d'alumnes que realitza poques finestres o cap a les seues creacions.

Figura 1. El gràfic mostra la presència i evolució en les creacions dels alumnes respecte a l'aparició dels tres elements d'estudi: la teulada triangular, el fumeral i la quantitat de finestres. Els nombres de finestres al que es fa referència és igual o inferior a dos en cada creació.

El gràfic mostra clarament com en els dibuixos inicials dels alumnes utilitzen els trets distintius de la casa estereotipada i com en l'activitat 2 disminueix considerablement la presència d'aquests. En la tercera activitat els alumnes conserven els estereotips però, l'aparició del fumeral continua descendent, per contra, la teulada guanya adeptes novament respecte a l'activitat 2 però segueix per sota de les creacions inicials. En el cas de les finestres es veu clarament com aquest augmenta, superant inclús el treball inicial, el que significa que els alumnes no dibuixen quasi finestres en aquesta última activitat.

Passarem a analitzar a continuació els resultats des d'un punt de vista qualitatiu tenint en compte tots els aspectes observats durant la pràctica, la implicació dels alumnes i els resultats finals.

El tipus d'activitats realitzades s'han portat a terme de manera molt efectiva, ja que la majoria dels alumnes s'han mostrat predisposats a realitzar els dibuixos, a participar en les activitats i a reflexionar sobre les seues creacions.

Una de les coses curioses que s'ha observat, és que tots els alumnes en finalitzar el seu dibuix l'entregaven a la docent esperant la seua aprovació. En tot moment s'han elogiat els seus dibuixos i s'ha mostrat interès per conèixer el que havien dibuixat, però no s'ha donat a entendre mai quin dibuix era correcte o estava ben realitzat, ja que tots eren igualment vàlids i correctes. Tot

l'alumnat ha explicat el que ha realitzat en cadascuna de les seues creacions. Aquest fet, permet extraure resultats i conclusions amb molta claredat.

En la primera activitat, s'ha observat que alguns alumnes tendeixen a fixar-se en les creacions dels seus companys per a iniciar el seu dibuix. Aquest fet, com explicaré posteriorment pot ser una causa que desencadene la repetició de l'estereotípia. Tenint en compte aquest fet, s'ha observat com clarament l'alumnat tendeix a reproduir algun dels elements típics de les cases estereotipades. A més a més, s'ha pogut observar que alguns dels alumnes que es llancen a pintar els seus dibuixos pinten les teulades de color roig, un tret molt característic de les cases estereotipades com es pot observar en la figura 2.

Figura 2. Una xiqueta de 4 anys dibuixa una casa estereotipada amb els elements típics: fumeral, dues finestres i teulada triangular roja.

L'activitat 2, ha sigut decisiva per comprovar que l'alumnat entén perfectament que hi ha altres formes de dibuixar una casa. Tots són conscients del fet que les seues creacions no tenien res a veure amb la realitat, i al preguntar-los per què ho havien fet, els alumnes es quedaven sense

resposta. Quant a la nova creació que se'ls demanava, la majoria dels alumnes reproduïen de manera molt realista les seues cases i fins i tot les personalitzen dibuixant la casa dels seus veïns, el bar que tenen prop de casa, elements com l'ascensor, el número de porta, els testos al balcó, els senyals de tràfic, etc. Alguns exemples es mostren en les figures 3 i 4.

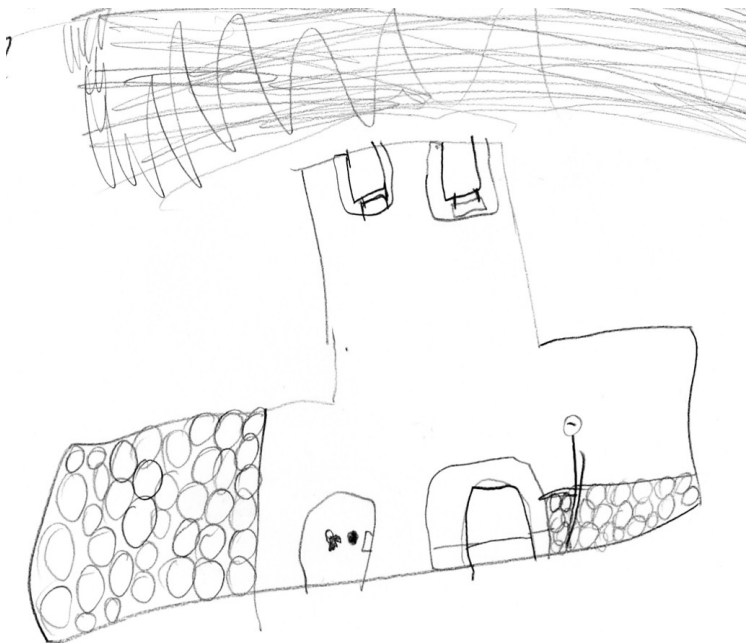

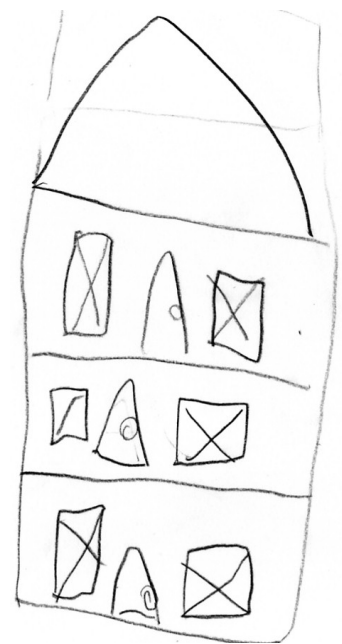
Figura 3. Dibuix d'una xiqueta de 4 anys. Dibuixa sa casa amb detalls definits com les pedres de la façana i el senyal de tràfic.

Figura 4. Dibuix d'un alumne de 5 anys. Dibuixa tota la realitat que envolta sa casa. D'una banda està l'edifici amb el número de porta, els diversos pisos amb les portes i les finestres. A la part dreta la terrassa d'un bar que es distingeix per una gran taula amb dues cadires. A la part superior es veuen diversos arbres, ja que darrere de l'edifici hi ha un parc amb vegetació.

Un altre fet curiós que es deixa veure en la segona activitat, és que les cases passen de ser una sola unitat a un bloc de pisos o cases contigües i per tant el nombre de finestres que dibuixen augmenta. En aquesta activitat, he d'assenyalar dues excepcions, ja que l'única alumna en fer la teulada triangular, inicialment l'havia fet rectangular, però va decidir fer un canvi d'última hora per posar-la triangular. Aquest canvi es pot veure clarament en els borrans del dibuix en la figura 5. També he de fer un apunt quant als dos alumnes que han dibuixat fumerals, ja que un d'ells té realment un fumeral a sa casa, per tant, la seua reproducció és totalment realista.

En l'activitat 3, es donava tanta llibertat per a realitzar els dibuixos, que alguns dels alumnes es concentraven més en realitzar elements del seu voltant que en el dibuix de la casa. S'ha pogut observar, que les cases que apareixen en aquesta sessió, són molt diferents. Alguns casos mostren la mateixa casa estereotipada, però en alguns alumnes es pot observar el canvi de la concepció de la casa clarament. Molts d'ells opten per dibuixar elements de la seua pròpia casa combinats amb altres dibuixos, inclús en algun cas la casa no té una estructura fixa, s'han dibuixat solament algunes parts o el seu interior com es

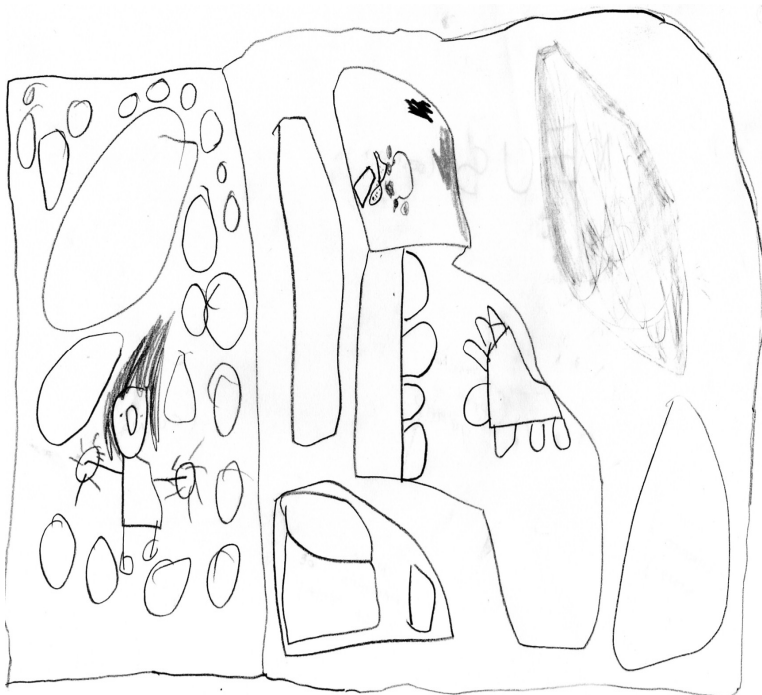

Figura 5. Una xiqueta de 5 anys dibuixa el seu bloc de pisos, però en ell es poden reconèixer les clares referències a la casa estereotipada. A més la teulada era inicialment rectangular i s'ha modificat a posteriori per convertir-la en un triangle.

mostra en la figura 6 i 7.

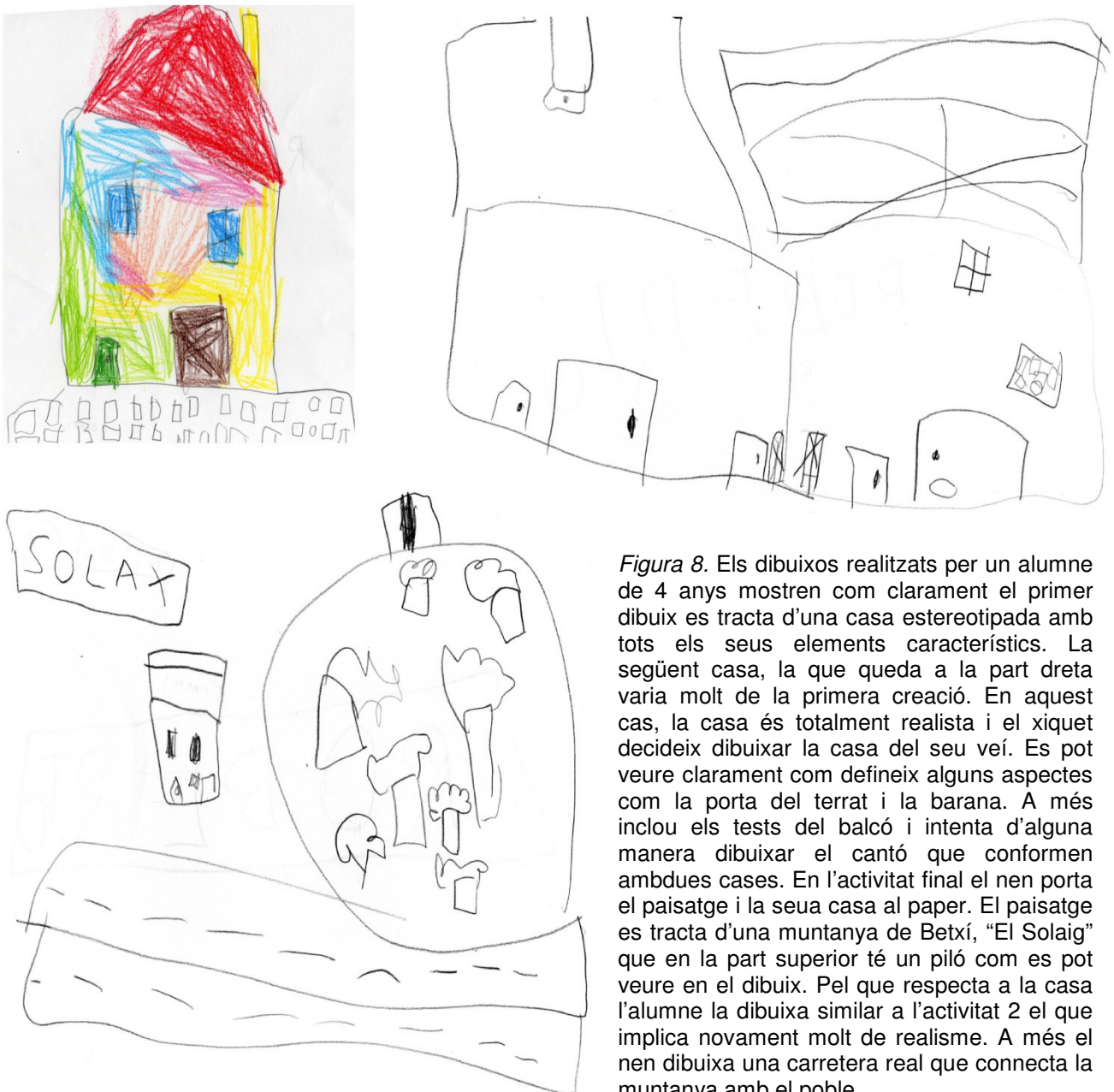
Figura 6. L'alumna de 4 anys, dibuixa únicament les finestres del seu pis com a la característica que denota que es tracta d'una casa. Les distribueix en vèries altures per donar a entendre que hi ha diverses plantes. Les persones dibuixades són la seua família. La part superior i esquerra són segons ella flocs de neu.

Figura 7. Aquesta xiqueta de 4 anys, ha dibuixat l'interior de sa casa. Entre els elements que es distingeixen estan a l'esquerra la cuina amb ella dins, a la part superior el despatx, a la dreta el bany, a la part inferior la seua habitació i en mig l'habitació dels seus pares.

En general, s'ha pogut observar una gran evolució entre l'alumnat. En les creacions inicials ja es mostra una idea de casa marcada, que en la majoria de casos és similar a les cases estereotipades tal com les entenem en aquest treball. A mesura que s'han realitzat les activitats i tenint en compte les diverses reflexions, s'han observat molts canvis en els dibuixos dels alumnes. La segona activitat ha mostrat dibuixos molt realistes i significatius per a l'alumnat permetent observar una altra etapa del dibuix de l'alumnat. Finalment, la tercera activitat ha permès als alumnes desenvolupar la seua creativitat i realitzar unes creacions molt distintes demostrant en aquesta alguns aspectes més emocionals dels infants. Com a exemple trobem les creacions d'un alumne que ha seguit un procés molt marcat respecte a l'estereotip inicial (veure en la figura 8).

Figura 8. Els dibuixos realitzats per un alumne de 4 anys mostren com clarament el primer dibuix es tracta d'una casa estereotipada amb tots els seus elements característics. La següent casa, la que queda a la part dreta varia molt de la primera creació. En aquest cas, la casa és totalment realista i el xiquet decideix dibuixar la casa del seu veí. Es pot veure clarament com defineix alguns aspectes com la porta del terrat i la barana. A més inclou els tests del balcó i intenta d'alguna manera dibuixar el cantó que conformen ambdues cases. En l'activitat final el nen porta el paisatge i la seua casa al paper. El paisatge es tracta d'una muntanya de Betxí, "El Solaig" que en la part superior té un piló com es pot veure en el dibuix. Pel que respecta a la casa l'alumne la dibuixa similar a l'activitat 2 el que implica novament molt de realisme. A més el nen dibuixa una carretera real que connecta la muntanya amb el poble.

6. CONCLUSIONS

Analitzats els resultats i tenint en compte els aspectes teòrics recopilats anteriorment, es poden extraure diverses conclusions. S'ha de tenir en compte que l'única causa de les proposades anteriorment que es pot verificar en aquest treball és si la influència de l'entorn escolar en els nens els porta a la repetició de la casa estereotipada. Per això les conclusions extretes són molt concretes.

Com ja s'ha vist, els models de casa estan presents entre l'entorn escolar i es troben tant dins com fora de l'aula. Aquests no es mostren com a una forma única i correcta davant els alumnes però, pot ser, la visualització constant d'aquest tipus de casa implique un cert grau de conformitat i adopció d'aquest estil entre els infants i que això es mostre posteriorment en els seus dibuixos. Tot i això, els models presents en l'entorn escolar on s'ha treballat són escassos i la brevetat en l'estudi impedeix comprovar altres possibles ocasions on es mostre aquest dibuix estereotipat als alumnes. És per això que es considera que l'entorn escolar és un factor molt important en la creació dels estereotips, però no és un factor totalment decisiu en aquest cas, ja que les mostres en l'escola són insuficients per a crear una imatge tan assumida pels alumnes. A l'entorn escolar, s'han de sumar totes les imatges presents en la resta de contextos que envolten al xiquet. Com s'ha introduït anteriorment, alguns alumnes tendeixen a mirar els dibuixos que estan fent els seus companys per realitzar els seus. Aquest fet ens porta a pensar que potser és una causa més de l'estereotípia o almenys un factor més que la possibilitat en aquest grup d'alumnes en concret. D'alguna manera l'observació de les creacions dels companys, pot propiciar la repetició d'alguns patrons concrets entre els seus dibuixos i no és més que una altra influència de l'entorn escolar sobre el nen. Les relacions entre iguals i la necessitat d'aprovació dels altres pot portar als alumnes a estereotipar els seus dibuixos.

Molts dels alumnes tendeixen a dibuixar la casa de manera estereotipada com s'ha pogut comprovar en aquest treball, però, tothom varia la seua forma de veure la casa quan reflexionen i comparen el mític dibuix, clàssic entre els dibuixos animats, els contes i el món de la fantasia amb la realitat de les cases que envolten al menut. A través de tres simples activitats pràcticament tots els alumnes realitzen dibuixos totalment diversos i allunyats de l'estereotip. Les cases comencen a guanyar vida i tenen un aire molt més proper als xiquets. Amb això podem comprovar com l'alumnat està més que capacitat per fer la seua pròpia creació, no necessita tenir més imaginació ni ser més creatiu, senzillament necessita veure que el seu entorn accepta un altre model i li oferta diversitat d'imatges. A més, l'alumnat ha demostrat que distingeix perfectament la ficció i la realitat i que són totalment conscients de que els seus dibuixos inicials no tenen res a veure amb la realitat. Els alumnes són capaços de dibuixar amb un realisme increïble i com s'ha mostrat en les figures 3 i 4 recorden clarament detalls de la realitat i els traslladen als seus dibuixos quan se'ls demana més realisme en les creacions. Per tant, es pot recórrer novament a una causa

proposada anteriorment que consisteix en la privació de llibertat als alumnes, ja que, com s'ha comprovat en aquest treball quan s'ofereixen diverses opcions i se'ls demana als alumnes un poc de realisme, aquests s'adapten i realitzen dibuixos impressionants i molt allunyats dels estereotips.

Proporcionar a l'alumnat una certa llibertat, fa que es deixen portar per les emocions i pels pensaments. Recorren a la memòria constantment, però, per a prestar atenció a allò que recorden o a la imatge mental que han creat d'un objecte, no per a caure novament en la repetició de l'estereotip. Aquest fet s'ha pogut comprovar molt clarament quan en l'última activitat portada a terme els alumnes van realitzar diversitat de dibuixos i enfocaments per plasmar un paisatge amb una casa. Per tant, la clau no està en negar els estereotips, valorar-los negativament o eliminar-los dels ulls dels nens, això significaria negar-li la realitat als xiquets. El que s'ha de fer, és desenvolupar al màxim totes les potencialitats del xiquet i que aquest conega els models i els utilitze sempre que ho requeresca, però, que a banda de conèixer aquests, siga capaç de traslladar la realitat al paper i d'inventar i crear coses noves quan siga necessari.

Els estereotips són un tema per a reflexionar. Com a docents, no podem permetre que els alumnes es limiten en els estereotips però tampoc podem negar la importància i la rellevància que tenen en la nostra societat. Molts parlen de falta de creativitat i d'estats emocionals com s'ha exposat anteriorment, però la vertadera realitat és que des de l'escola es poden fer coses meravelloses amb l'alumnat i que si un alumne no és creatiu o copia els estereotips per la seua baixa autoestima, no és perquè siga incapaç de fer una altra cosa, sinó perquè el seu entorn no li ha donat les ferramentes necessàries perquè aquest s'expressi i es valore mitjançant l'educació artística.

Aquest treball m'ha permès aprofundir en un tema poc tractat com a idea principal i m'ha permès entendre un poc més el dibuix dels xiquets. Tota la investigació, inclosa la proposta didàctica ha sigut molt satisfactòria tant a nivell personal com professional. La proposta didàctica en concret ha seguit els passos que s'esperaven, tot i que ha sigut una incògnita en tot moment, ja que no sabia si les creacions dels alumnes donarien peu per a estendre el tema o si solament hauria de limitar-me a revisar el que fins ara hi ha publicat. A partir d'aquest treball espere poder fer propostes de millora per al futur i ser més conscient en el tipus de desenvolupament que s'ha de donar en l'àmbit de l'educació artística.

Com a conclusions d'aquest treball, es pot dir que els models en l'entorn escolar estudiat no es consideren suficients per a consolidar l'estereotip de la casa en els alumnes, a més d'aquests models, es requereixen altres interaccions que conjuntament creen l'estereotip definit dels infants. La influència dels companys també pot ser un fet que propicie alguns estereotips o almenys que aquests es repetesquen involuntàriament en observar les creacions dels iguals. A més, els estereotips varien o inclús desapareixen quan s'ofereixen nous models, es donen per vàlides totes

les opcions i es dóna un poc més llibertat a l'alumnat. En definitiva, els estereotips formen part de la nostra societat i tothom com a membres d'ella els hem de conèixer, això sí, sense excedir-se ni deixar que afecten a la pròpia expressió artística tan important per al desenvolupament dels infants.

7. BIBLIOGRAFIA

- Aguirre, I. (2000). Estereotipo, integración cultural y creatividad. En M. Hernández & M. Sánchez (Eds.), *Educación artística infantil* (pp. 243-257). Madrid, Espanya: Fundamentos.
- Balada, M. & Juanola, R. (1987). *La educación artística en la escuela*, Barcelona, Espanya: Paidós.
- Eraso, M. (2014). *Influencia de la cultura visual infantil en los dibujos de los/las niños/as*. (Treball final del grau). Universidad pública de Navarra, Navarra.
- Fernández, M. I. (abril-maig, 2003). Creatividad, arte terapia y autismo. Un acercamiento a la actividad Plástica como proceso creativo en niños autistas. *Arte, individuo y sociedad*, 15, 135-155.
- Gil, M. (2013). *La educación artística y cultura visual: Libros ilustrados en educación infantil*. (Treball final del grau). Universidad pública de Navarra, Navarra.
- Hargreaves, D. (1991). *Infancia y educación artística*. Madrid, Espanya: Morata S.A.
- Kellog, R. (1979). *Análisis de la expresión plàstica del preescolar*. Madrid, Espanya: Cincel.
- Lark-Horovitz, B. (1965). *La educación artística del niño*. Buenos Aires, Argentina: Paidós.
- Lowenfeld, V. & Brittain, W. L. (1972). *Desarrollo de la capacidad creadora*. Buenos Aires, Argentina: Kapelusz.
- Luquet, G. H. (1978). *El dibujo infantil*. Barcelona, Espanya: Editorial Médica y Técnica. S. A.
- Machón, A. (2009). *Los dibujos de los niños*. Madrid, Espanya: Cátedra.
- Martínez, E. & Delgado, J. (1981). *El origen de la expresión en niños de 3 a 6 años*, España: Cincel.
- Ortega, I. (març-novembre, 2014). Repetición, Estereotipo y dibujo infantil. *Arteterapia: Papeles de arteterapia y educación artística para la inclusión social*, 9, 127-143.
- Parini, P. (2002). *Los recorridos de la mirada*. Barcelona, Espanya: Paidós.

- Sáinz, A. (2000). El animismo en el arte infantil. En M. Hernández & M. Sánchez (Eds.), *Educación artística infantil* (pp. 85-96). Madrid, España: Fundamentos.
- Torres, M. & Juanola, R. (1998). *Dibujar: mirar y pensar. Consideraciones sobre la educación artística*. Barcelona, España: Ediciones de l'Eixample.
- Wallon, P. (2008). *El dibujo de los niños*. España: Davinci Continental.

8. ANNEXOS

Annex 1

Fotos de l'interior de l'aula.

Fotos del pati.

